

Ivo Petricioli

Još o Pavlu iz Sulmone - graditelju pročelja crkve u Starom Pagu*

Ivo Petricioli

Zadar, 9. 3. 1925. - Zadar, 28. 5. 2009.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Prihvaćen / Accepted: 15. 3. 2013.

UDK: 72.071 Paolo da Sulmona

726.54(497.5 Pag)

The front façade of the church at Stari Pag (location of the mediaeval settlement that preceded the construction of the present one) was built and decorated with reliefs by master Paulus de Sulmona in 1392, as confirmed by the inscription. Author of the paper, who has been researching this artist, brings forth a survey of his activities according to Zadar notary archives. In Zadar, Paul has made the tomb of the archbishop Nikola Matafar in 1386, constructed the presbytery of the church of St. Michael and the sacristy in the church of St. Saviour in 1388, worked in the monastery of St. Chrysogonus in 1389, and was commissioned to erect the luxurious chapel of St. Simeon next to the church of St. Mary Major in 1400. Out of his Zadar oeuvre, only parts of Matafar tomb and St. Michael's presbytery and façade decoration have been preserved. Through comparison of the Pag reliefs and Matafar's tomb with various reliefs preserved in Zadar, author ascribes them to Paul. Finally, previously unknown contract between Paul and his assistant is published, as well as a fragment with human figure that was part of Matafar's tomb and the three statues that were previously inaccessible, and can be ascribed to Paul.

Keywords: Paulus de Sulmona, Zadar, Pag, gothic sculpture

Iako ovim znanstvenim skupom evociramo utemeljenje današnjega grada Paga, ne smijemo zaboraviti Stari Pag, od kojega se, pored jedva uočljivih ruševina kuća i zidina, sačuvala u cijelosti njegova glavna crkva. Njezino glatko pročelje zanimljiva oblika s portalom i malom rozetom, koja nas podsjeća na pročelja romaničkih južnotalijanskih crkava, djelo je majstora Pavla iz Sulmone, kako se sam potpisao 1392. godine ispod reljefnog lika arkandela Gabrijela u njegovu središtu. Majstor Pavao poznat je iz spisa zadarskog bilježničkog arhiva od 1386. do 1391., te od 1398. do 1400. godine. Važnije podatke objavili su već Brunelli,¹ Teja² i Fisković,³ a drugi su otkriveni tek u novije doba. Povezujući sve te podatke s nekoliko sačuvanih reljefa gotičkog stila u Zadru i uspoređujući ih s reljefima na pročelju crkve u Starom Pagu, može se kiparsku djelatnost Pavlovu dosta dobro definirati, o čemu sam imao prilike već pisati.⁴ Kako se nedavno u Zadru pronašao ulomak koji pripada jednom njegovu značajnom reljefu, a u Povijesnom arhivu još jedan njegov ugovor s pomoćnikom, rado mu se ponovno vraćam i u ovoj prilici.

Pavao se u spomenutim spisima navodi kao „magister Paulus quondam Vanutii de Sulmona”, dakle uz ime ubilježeno mu je ime oca Vanuncija (talijansko pučko ime Vanozzo od [Gio]vanni), koje se bilježi također s nazivom „magister”, što bi svjedočilo da je Pavao naslijedio očev zanat. Ime Pavlovo se prvi put susreće u zadarskim spisima 20. VIII. 1386. Naveden je kao svjedok pri sklapanju ugovora između trojice došljaka iz Ortone.⁵ Tu mu je oznaka zanimanja „marmorarius”, dok će u svim drugim kasnijim spisima biti naveden kao „tryapetra” ili „lapidica”. Već 3. X. iste godine povjeren mu je značajan posao. Morao je isklesati nadgrobni spomenik zadarskom nadbiskupu Nikoli Matafaru po nacrtu slikara Menegela Mlečanina koji se godinu dana ranije nastanio u Zadru.⁶ Tijekom sljedeće godine Pavao se tripot navodi kao svjedok zajedno s Menegelom, od toga dvaput u Rogovu, kamo su vjerojatno otišli radi nekog zajedničkog posla.⁷ Pavao je 8. XII. te godine uzeo za pomoćnika Vukašina pok. Ivanuša na kraće vrijeme, do Svetog Martina (11. XI.)

1. Pavao iz Sulmone, luneta portala zborne crkve Sv. Marije u Starom Gradu na Pagu (foto: I. Josipović)

Paolo da Sulmona, lunetta del portale della chiesa collegiata di Santa Maria in Terravecchia (Stari Grad) sull'isola di Pago

sljedeće godine.⁸ Plaća je određena na 100 libara i deset pari cipela,⁹ a Pavao će ga usto hraniti ako budu poslom otišli izvan Zadra. Kad je prema ugovoru istekao rok za Vukašinovu službu, Pavao je 29. XI. 1388. sklopio s njim novi ugovor da mu pomaže u radu do 24. VI. sljedeće godine.¹⁰ Isplatit će mu 80 libara, a ostalo kad bude tražio. Nije nam na žalost poznato gdje je Pavao radio da mu je bio potreban pomoćnik. Vjerojatno Matafarov spomenik nije bio dovršen. Sljedeće godine, 4. I., spominje se drugi Pavlov učenik, Maroje Ninov iz Dubrovnika. Tog dana Pavao mu je isplatio 72 i pol libre za neki rad obavljen u samostanu Sv. Krševana.¹¹ Iste godine, 15. VI., zadarski trgovac suknom (*draperius*) Nikola Mihovilov naručio mu je bunarsku krunu poput one u kući graditelja Andrije Desina s četiri grba. Cijena poslu utanačena je na 40 libara.¹² Istog dana Pavao je

sklopio ugovor sa svećenikom Mihovilom, upraviteljem crkve Sv. Mihovila, da sagradi oltarni prostor toj crkvi po nacrtu Andrije Desina.¹³ Pavao je i dalje radio u Zadru. Spominje se tripot kao svjedok od 1389. do 1391., a 15. VII. 1389. zajedno s Andrijom Desinom.¹⁴ Dana 25. IX. 1391. prodao je „*locum semi copertum et semi discopertum*” u blizini crkve Sv. Marije Velike, pored gradskih zidina prema luci. Ta polunatkrivena čestica imala je i zdenac.¹⁵ Očito je da je to bila njegova klesarska radionica, a prodao ju je zbog odlaska u Pag, o čemu nema arhivskih potvrda, ali postoji njegov potpis na pročelju crkve, uklesan 1392. godine. Gradnja pročelja trajala je duže vremena. Pavao je zabilježen u zadarskim spisima ponovno tek 1398. godine. Dana 29. IV. te godine tri zadarska plemića – Damjan Nassis, Andrija Grisogono i Krešo Varikaša – u ime gradskih

2. Pavao iz Sulmone, luneta portala zborne crkve Sv. Marije u Starom Gradu na Pagu, detalj (foto: Z. Alajbeg)
Paolo da Sulmona, lunetta del portale della chiesa collegiata di Santa Maria in Terravecchia (Stari Grad) sull'isola di Pago, dettaglio

3. Pavao iz Sulmone, luneta portala zborne crkve Sv. Marije u Starom Gradu na Pagu, detalj (foto: Z. Alajbeg)

Paolo da Sulmona, lunetta del portale della chiesa collegiata di Santa Maria in Terravecchia (Stari Grad) sull'isola di Pago, dettaglio

vlasti sklopili su s njim ugovor za gradnju kapele Sv. Šimuna u crkvi Sv. Marije Velike, gdje se tada čuvalo svečevo tijelo i srebrna raka, dar kraljice Elizabete. Tim ugovorom naručeni su pripremni radovi. Pavao je izabran protomagistrom gradnje uz plaću od 20 dukata mjesečno. Morao je tijekom osam mjeseci i uz pomoć dvojice pomoćnika lomiti kamen na zadarskim otocima. Dobio je od grada na raspolaganje lađu i odgovarajući alat, a isplaćeno mu je 59 dukata kao predujam.¹⁶ Iste godine, 28. XI., hrvatski biskup Matej, u ime zadarske crkve Sv. Spasitelja, sklopio je ugovor s Pavlom da sagrađi sakristiju toj crkvi. Morao je posao završiti do svibnja slijedeće godine uz nagradu od 10 dukata.¹⁷ Dana 19. II. 1399. Pavao je uzeo za pomoćnika nekog Jurja iz Zadra i to na osam godina.¹⁸ Uskoro, 8. IV. 1400., tri zadarska plemića, već spomenuti Krešo Varikaša, te Blaž Soppe i Šimun Detriko, tada u ime uprave gradnje kapele Sv. Šimuna, naručili su od Pavla

gradnju detaljno razrađenim ugovorom. Predočili su mu nacrt (projekt). Trebala je biti pregrađena crkva Sv. Marije Velike s posebnim ulazom izvana; pročelja su joj morala biti visoka 45 stopa. Spominje se i neki pokrov ili vijenac (*cutula*) visok 15 stopa. Kapela je trebala imati osam križnih svodova i kupolu u sredini s kamenim rešetkama na tamburu. Nagrada za posao iznosi tisuću zlatnih dukata, što će biti podijeljeno u deset dijelova i isplaćivat će se majstoru prema napredovanju gradnje. Za nabavku pijeska, vapna, opeke i sedre za svodove brinut će se naručitelj, a za kamen brinut će se Pavao, pa ako ga ne bude dovoljno, morat će ga na svoj trošak nabaviti.¹⁹ Morat će se sam brinuti za stan i hranu. Nakon toga ugovora Pavao se više ne spominje u Zadru. Godinu dana kasnije, 4. V. 1401., tri plemića, Krešo Nassis i već spomenuti Soppe i Detriko, sklopili su ugovor s graditeljem Nucijom iz Ferma gotovo istog sadržaja kao što je ugovor s Pavlom. Navodi se da je rad

već započet, pa ga Nuncije mora nastaviti, a naručitelji uz pijesak i drugo daju majstoru i kamen, očito onaj što ga je obradio Pavao. Nuncije će stanovati gdje je stanovao Pavao.²⁰ Toliko o arhivskim podacima.

Reljefi na pročelju crkve u Starom Pagu pokazuju lako uočljive klesarske i stilske značajke, koje su odraz Pavlove osobnosti, pa se na osnovi njih mogu tražiti i njegova djela u Zadru. Reljef arkandela u središtu pročelja pod kojim se nalazi njegov potpis ima jednaku modelaciju kao i svi drugi reljefi na pročelju, osim mramornog reljefa sv. Jurja ugrađenog visoko na desnoj strani pročelja pod zabatom.

4. Pavao iz Sulmone, arhangel Gabrijel na pročelju zborne crkve Sv. Marije u Starom Gradu na Pagu (foto: I. Josipović)

Paolo da Sulmona, arcangelo Gabriele sulla facciata della chiesa collegiata di Santa Maria in Terravecchia (Stari Grad) sull'isola di Pago

5. Pavao iz Sulmone, Alegorija Dana na pročelju zborne crkve Sv. Marije u Starom Gradu na Pagu (foto: Z. Alajbeg)

Paolo da Sulmona, Allegoria del Giorno sulla facciata della chiesa collegiata di Santa Maria in Terravecchia (Stari Grad) sull'isola di Pago

Pavlova su još djela portal romaničkog oblika s lunetom, gdje je prikazana „Gospa od Milosti” koja svojim plaštem štiti građane Paga,²¹ rozeta nad likom arkandela gotičkih stilskih osobina s bogato ukrašenim okvirom i s dvama malim anđeoskim likovima sa strane, poprsje Krista nad njom i lijevo od njega, simetrično od spomenutog reljefa sv. Jurja, drugi reljef sv. Jurja na konju, te na uglovima pročelja u prizemnoj zoni dva zgrčena ljudska lika poput telamona koji navodno simboliziraju noć (lik s glavom naslonjenom na ruku) i dan (lik širom otvorenih očiju).²² Na ploči s arkandelom i potpisom Pavao je isklesao dva grba: grb paškog kaptola s likom goluba²³ i grb zadarskog nadbiskupa Petra Matafara koji je u doba gradnje pročelja osnovao paški kaptol. Dva veća nadbiskupova grba isklesao je na stranama te ploče (sva tri Matafarova grba su otučena, ali su prepoznatljiva).²⁴

Pavao nije kipar velikih dosega. Osobine njegova „rukopisa” vrlo su jasne. Očituju se ponajprije u oblikovanju ljudskih glava. One su okrugle, obrazi su

6. Pavao iz Sulmone, nadgrobna ploča nadbiskupa Nikole Matafara iz katedrale, Zadar, Narodni muzej (foto: Z. Alajbeg)

Paolo da Sulmona, pietra sepolcrale dell'arcivescovo Nicolò Matafarri dalla cattedrale, Zara, Museo Nazionale

debeli i zaobljeni, nosevi su modelirani bez nijansi, tvrdo, gotovo geometrijski. Usta su mala, s jedva primjetnim smiješkom (osim na liku „Dana”). Ruke su kratke, „bez kostiju”, šake nespreno isklesane. Likovi su različitih

7. Pavao iz Sulmone, naknadno pronađeni ulomak nadgrobne ploče nadbiskupa Nikole Matafara iz katedrale (foto: E. Hilje)

Paolo da Sulmona, frammento successivamente ritrovato della pietra sepolcrale dell'arcivescovo Nicolò Matafarri dalla cattedrale

proporcija. Arkandeo ima malu glavu u odnosu na tijelo, dok su ostali likovi obrnuti: s velikom glavom na kratkom tijelu. Nabori haljina su bolje modelirani. Nema izraženu gotičku stilizaciju. Modelacija je mekana, dosta realistična, pregibi su istaknuti, što dozvoljava dosta dobru igru svjetla i sjene. Primjećuje se razlika u obradi pojedinih likova. S najviše pažnje izrađen je reljef arkandela, nešto površnije lik Gospe u luneti, sv. Juraj i telamoni, dok su anđeli koji drže Gospin plašt i likovi građana pod plaštom dosta nespreno oblikovani, kao da su rađeni na brzinu.²⁵

Imajući pred očima te odlike prići ćemo analizi ostataka nadgrobnog spomenika nadbiskupa Nikole Matafara, koji se danas nalaze u lapidariju Narodnog muzeja u Zadru. Taj spomenik poznajemo po Farlatijevu opisu iz 1775. godine.²⁶ Uništen je nešto kasnije, kad je nadbiskup I. Carsana preuređio katedralu.²⁷ Ploča s reljefnom kompozicijom nadbiskupa među kanonicima i dva lika evanđelista (Luka i Marko sa simbolima) dospjeli su u Muzej Sv. Donata krajem prošlog stoljeća,²⁸ a vijenac nakon I. svjetskog rata.²⁹ Reljefnim likovima na kompoziciji porazbijane su glave, osim na jednom sjedećem liku s desne strane. Likovi Marka i Luke ostali su pošteđeni, ali su dosta izlizani. Nedavno je konzervator dr. P. Vežić pronašao, prilikom arheoloških radova pored zvonika katedrale, u zemljanom nasipu, ulomak jednog lika (glava i ramena), istih skulptorskih odlika kao likovi na kompoziciji, koji se lako uklapa među likove s lijeve strane. Dok su likovi na pročelju crkve u starom Pagu isklesani u plitkom reljefu, na

8. Pavao iz Sulmone, luneta portala crkve Sv. Mihovila u Zadru (foto: Z. Alajbeg)

Paolo da Sulmona, lunetta del portale della chiesa di San Michele a Zara

Matafarovu spomeniku reljef je mnogo više izražen, pa se likovi doimaju kvalitetnijim od paških. No modelacija sačuvanih glava, ruku i nabora haljina potpuno odgovara paškim likovima, posebno pak fizionomija sačuvanih glava na liku s desne strane. Ta viša kvaliteta duguje se predlošku što ga je, prema citiranom dokumentu, izradio slikar Menegelo. U Pagu se Pavao, kako izgleda, morao sam snalaziti. Likovi evanđelista na Matafarovu spomeniku znatno zaostaju za likovima na kompoziciji. Kao da su razrađeni bez dovoljne pažnje ili da su rad nekog manje vještog suradnika. Likovi vola i lava pod njihovim nogama sasvim su površno isklesani.

Već je C. Fisković atribuirao Pavlu skulpture na pročelju crkve Sv. Mihovila u Zadru,³⁰ gdje je Pavao 1389. godine sagradio četvrtasti prezbitarij s križnorebrastim svodom. U gotičkoj luneti prikazan je arkandeo Mihovil kako važe duše i brani ih kopljem od demona, a sa strana su zadarski zaštitnici sv. Stošija i sv. Krševan. Na nadvratniku i sa strana mali su reljefni svetački likovi. Visoko na pročelju ugrađene su dvije konzole u obliku sfinga koje su bez sumnje izvorno pripadale portalu. Poviše lunete prikazana je u plitkom reljefu Kristova

9. Pavao iz Sulmone, reljef Bogorodice s malim Kristom (ili Sv. Ane s Bogorodicom) iz crkve Sv. Krševana u Zadru (foto: Z. Alajbeg)

Paolo da Sulmona, rilievo della Madonna con Gesù Bambino (o Sant'Anna con la Madonna) dalla chiesa di San Grisogono a Zara

10. Pavao iz Sulmone, reljef s prikazom Sv. Šimuna i kraljice Elizabete iz kapele Sv. Šimuna, Zadar, Narodni muzej (foto: Z. Alajbeg)
Paolo da Sulmona, rilievo con immagine di San Simeone e della regina Elisabetta dalla cappella di San Simeone, Zara, Museo Nazionale

glava. Svi likovi, osim sv. Mihovila koji je isklesan na posebnoj ploči, identične su obrade kao i oni u Pagu, iste su fizionomije, ruke i nabori haljina. Lik arkandela Mihovila dosta je tvrdo modeliran, naročito nabori njegova plašta, no oblikovanje ruku, lica i općenito impostacija lika ne odudaraju od Pavlove manire. Možda je tvrdoća kamena iz kojega je lik isklesan prouzročila te razlike u modelaciji.

Treći zadarski reljef koji pokazuje odlike Pavlove skulpture nalazi se ugrađen iza glavnog oltara crkve Sv. Krševana, a pronađen je u crkvi, prema Bianchiju, 1692. godine. Prikazuje Bogorodicu s malim Kristom ili, po Bianchiju, sv. Anu s malom Marijom.³¹ Budući da je Pavao radio u samostanu Sv. Krševana, ima razloga da mu se na osnovi samo skulptorskih kvaliteta taj reljef pripiše. S manje sigurnosti, na osnovi samo skulptorskih kvaliteta mogu mu se pripisati još neki zadarski reljefi. Tako sam mu 1985. godine pripisao reljef kraljice Elizabete pred sv. Šimunom u lapidariju Narodnog muzeja, što je naslutio P. Vežić već 1975. godine,³² i reljef Oplakivanja Krista izložen u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru.³³ Daljnjim proučavanjem zadarskih srednjovjekovnih skulptura došao sam do spoznaje da mu se mogu približiti još tri kipa skromnog likovnog izraza: manji oštećeni kip anđela (visine 54 cm), također u lapidariju Narodnog muzeja, koji je vjerojatno pripadao Matafarovu spomeniku, te dva kipa što su nedavno skinuta s pročelja crkve Sv. Šimuna

i tako postali dostupni izučavanju. Kipovi predstavljaju Josipa i Mariju i pripadaju kompoziciji Prikazanja u Hramu. Nad baroknim pročeljem crkve Sv. Šimuna, na

11. Pavao iz Sulmone, reljef s prikazom Oplakivanja Krista, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: Ž. Bačić)
Paolo da Sulmona, rilievo con immagine del Compianto di Cristo, Zara, Esposizione permanente di arte sacra

12. Pavao iz Sulmone, kip Sv. Josipa s pročelja crkve Sv. Šime, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: Ž. Bačić)

Paolo da Sulmona, statua di San Giuseppe dalla facciata della chiesa di San Simeone, Zara, Esposizione permanente di arte sacra

manjim podnožjima bili su postavljeni kameni svetački kipovi različite obrade – očito u sekundarnoj funkciji. Na samom vrhu pročelja bio je postavljen kip sv. Šimuna s malim Kristom u rukama, a sa strana kipovi o kojima je riječ. Kip sv. Šimuna uništen je u Drugom svjetskom ratu. C. Cecchelli je jedini obratio pozornost tim kipovima i smatrao ih je rustičnim radom iz razdoblja baroka. To je argumentirao ikonografijom kipa sv. Šimuna koji je imao na glavi mitru židovskog velikog svećenika u obliku kako se prikazuje na baroknim slikama.³⁴ Kip sv. Josipa pokazuje

13. Pavao iz Sulmone, kip Bogorodice s pročelja crkve Sv. Šime, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (foto: Ž. Bačić)

Paolo da Sulmona, statua della Madonna dalla facciata della chiesa di San Simeone, Zara, Esposizione permanente di arte sacra

sve odlike Pavlove skulptorske obrade: karakterističan oblik nabora na odjeći, kratke ruke i grubo izrađene šake. Okrugla mu glava ima proporcije glava na drugim Pavlovim likovima. Brada i kosa su dosta minuciozno obrađene. Pramenovi brade su simetrično komponirani kao na Kristovoj glavi na tjemenu luka portala crkve Sv. Mihovila. Minuciozna obrada kose sličí obradi kose na jednom od likova evanđelista na Matafarovu spomeniku (na tom liku vidi se izlizanost kamena, čak i tragovi svrdla kojima je kosa bila obrađena). Kip Marije nešto je bolje

modelacije, ali obrada nabora pokazuje iste značajke. Nedostaje glava, pa mu je naknadno, bez sumnje kad je bio postavljen na pročelje crkve Sv. Šimuna, aplicirana nov, na dugom vratu vrlo primitivne, zapravo rustične obrade. Takve odlike imala je i glava na uništenom kipu sv. Šimuna koja je privukla Cecchellijevu pozornost. Ta dva kipa kao i ostali doneseni su bez sumnje iz crkve Sv. Marije Velike, kojoj je, kako je rečeno, bila prigradna svečeva kapela. Spomenuti reljef kraljice Elizabete pred sv. Šimunom, što sam ga pripisivao Pavlu, potječe iz starog mjesta, pa je sasvim vjerojatno da je Pavao mogao izraditi

i kompoziciju Prikazanja u Hramu. U narudžbi Petru Pozdančiću 1. XI. 1405. za kipove u kapeli Sv. Šimuna, koja se tada gradila, ne navodi se kompozicija Prikazanja u Hramu,³⁵ pa je sasvim vjerojatno da je bila već izrađena Pavlovom rukom ili makar pod njegovim nadzorom.

U svem tom dosta brojnom opusu koji se može pripisati Pavlu iz Sulmone, ističe se kao najreprezentativnije njegovo djelo pročelje crkve u Starom Pagu, pa sam zadovoljan da mi se pružila prilika još jednom ukazati na njegovu djelatnost, što je trebalo učiniti lanske godina, kad se navršila 600. obljetnica gradnje pročelja.

Prilog

8. prosinca 1387.

Majstor Pavao iz Sulmone uzima za pomoćnika Vukašina Ivanuševa

Die predicto (sc. VII decembris MCCCLXXXVII, Indictione XI) Jadre in uia publica iuxta ecclesiam Sancti Saluatoris de Jadera, presentibus ser Gregorio de Nassis et magistro Iohanne barberio de Beuagna testibus.

Volchasinus filius quondam Ivanusij de Jadera promisit se obligando magistro Paulo tayapetra de Sulmona habitatori Jadre stare et morari ad laborandam in arte sua cum eodem hinc ad festum Sancti Martini proxime futurum omnibus ipsius Volchasini sumptibus et expensis victum et vestitum ed fideliter et studiose facere et operari quecumque dictus magister Paulus sibi comiserit et perciperit in arte predicta bona fide. Et hoc vero quod dictus („Volcasinus” prekriženo) magister Paulus promisit solempniter dicto Volcasino dare et soluere eidem pro

mercede sua et salario suo libras centum et viginti ducatorum paruorum et X paria subtellarum, de quibus CXX libris paruorum dictus Volchasinus fuit contentus et confessus se habuisse et recepisse a dicto magistro Paulo pro parte solutionis libras X soldos XVIII paruorum. Ressiduum autem dicte quantitatis librarum promisit dictus magister Paulus soluere eidem Vulcasino in V treminis siue pagis prout pro rata temporis contigerit, hoc uero pacto et conuento inter dictas partes videlicet quod si dictus magister Paulus dictum Vulcasinus aliqui reuertet extra Jadram ad laborandum uel secum ducet quod dictus magister Paulus debeat facere dicto Vulcasino expensas victi videlicet cibi. Que omnia premissa dicte partes promiserunt habere firma sub pena quarti dictarum CXX librarum etc. (autogr.) Ego Andreas de Cesamis.

(Povijesni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Raymundus de Modiis, B. unica, F. I., fol. 220'-221.)

Bilješke

- * Prije dvadeset godina u Pagu i Novalji održan je znanstveni skup *Pag u prošlosti i sadašnjosti*. Odvijao se od 21. do 23. listopada 1993. godine. Tu je akademik Ivo Petricioli podnio prilog pod naslovom: *Pavao iz Sulmone, graditelj pročelja crkve u Starom gradu Pagu*. Međutim, nije dočekaio objavu svog članka budući da zbornik nikada nije tiskan. No, u porodičnoj ostavštini autora sačuvan je rukopis članka pripremljenog za objavu. U njemu je sam autor izmijenio njegov naslov te on glasi: *Još o Pavlu iz Sulmone - graditelju pročelja crkve u Starom Pagu*. Rukopis je za tisak u ovome broju *Ars Adriaticae* priredio Emil Hilje. Zahvati u tekstu su minimalni, isključivo tehničke naravi, te je posve sačuvan autorov način izražavanja.
- U prvom dijelu članka sam autor navodi da se s majstorovim reljefima u Zadru i Starome Pagu „može kiparsku djelatnost Pavlu dosta dobro definirati, o čemu sam imao prilike već pisati“ (svoje članke citirao je u bilješci br. 4). Dakle, rukopis je autorovo zaokruženje vlastitoga istraživačkog rada o kiparskim djelima Pavla iz Sulmone u Zadru i Pagu. Kao vrijednu temu naše povijesti umjetnosti u jadranskom kulturnom i umjetničkom krugu srednjega vijeka Uredništvo *Ars Adriaticae* prihvatilo je tekst u cjelini i opremilo ga s novim fotografijama Zorana Alajbega, Živka Bačića, Ivana Josipovića i Emila Hilje.
- ¹ VITALIANO BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV, Parte prima – dalle origini al MCCCCIX*, Venezia, 1913., 424.
  - ² ANTONIO TEJA, *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, L'esercizio delle arti e mestieri*, Zara, 1942., 156-157.
  - ³ CVITO FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, Split, 1959., 14.
  - ⁴ IVO PETRICIOLI, *Tragom kipara „Paulusa de Sulmona“, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, Split, 1980., 252-266; ISTI, Dva priloga zadarskoj umjetničkoj baštini, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split, 1985., 83-85; ISTI, Paolo da Sulmona, uno scultore trecentesco abruzzese in Dalmazia, *Atti del Convegno di studi storici „L'Abruzzo e la Repubblica di Ragusa tra il XIII e il XVII secolo“*, T. II, Ortona, 1989., 69-74. Na taj rad osvrnuo se Adriano Ghisetti Giavarina pokušavajući atribuirati Pavlu jedan reljef u Sulmoni. ADRIANO GHISETTI GIAVARINA, Paolo di Vanozzo da Sulmona, architetto e scultore del Trecento in Dalmazia, *Rivista Abruzzese*, XL, N. 4, Lanciano, 1987., 237-239; pretiskano uz nadopunu u *Rivista Dalmatica*, LIX, N. 3, Roma, 1988., 234-237.
  - ⁵ Povijesni arhiv u Zadru (dalje: PAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje: ZB), Raymundus de Modiis, B. unica, F. I., fol. 141'.
  - ⁶ Na istom mjestu, fol. 156.
  - ⁷ Na istom mjestu, fol. 192', 197', 198'.
  - ⁸ Vidi prilog. Taj dokument se prvi put objavljuje. Zahvaljujem dr. Emilu Hilji koji ga je otkrio. Ostale dokumente objavio sam u radu: IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1980.).
  - ⁹ U srednjovjekovnim ugovorima često se navode nagrade u naturi. Tolika količina koju Pavao daje Vukašinu svjedoči da su se obojica bavila i trgovinom.
  - ¹⁰ PAZd, ZB Raymundus, isto fol. 339.
  - ¹¹ Isto, fol. 347.
  - ¹² PAZd, ZB Petrus de Sarzana, B. II., f. 30, fol. 15.
  - ¹³ PAZd, ZB Articutus de Rivignano, V. II., F. IV., fol. 26.
  - ¹⁴ Isti bilježnik, B. F. III./3, fol. 36'; F. IV., fol. 26'; fol. 17; ZB Petrus de Sarzana III., F. 34 (28. VII. 1390.)
  - ¹⁵ PAZd, ZB Petrus de Sarzana, B. III., f. 38, sub die.
  - ¹⁶ PAZd, ZB Johannes de Casualis, B. unica, F. II/1, fol. 10-11.
  - ¹⁷ PAZd, ZB Vannes Bernardi de Firmo, B. I., F. II., fol. 68.
  - ¹⁸ PAZd, ZB Articutus de Rivignano, B. II., F. VII., fol. 87'.
  - ¹⁹ Na istom mjestu, fol. 141.
  - ²⁰ Isti bilježnik, B. III., F. VIII. (Quaternus XI.), sub die.
  - ²¹ Lijevo pod plaštom prikazan je svećenik kako kleči, a iza njega ministrant kako drži u rukama mitru. Je li u tom prikazu istaknuta želja Pažana u to vrijeme da dobiju biskupa?
  - ²² Na osnovi neke lokalne tradicije tako ih je protumačio Radovan Ivančević. RADOVAN IVANČEVIĆ, Reinterpretacija zborne crkve u Pagu, *Peristil*, 25, Zagreb, 1982., 77.
  - ²³ Ranije sam lik goluba pogrešno interpretirao kao lik orla. Da je grb paškog kaptola golub, upozorio me dr. Miroslav Granić.
  - ²⁴ Bez sumnje je posredovanjem nadbiskupa Petra Matafara Pavao bio angažiran za izgradnju pročelja, to više što je nekoliko godina ranije izradio nadgrobni spomenik Petrovu stricu, nadbiskupu Nikoli.
  - ²⁵ Opširniju ikonografsku i umjetničko-stilsku analizu Pavlovih djela vidi u: IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1980).
  - ²⁶ DANIELE FARLATI, *Illyricum Sacrum*, vol. V., 97.
  - ²⁷ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana*, I, Zara, 1877, 48.
  - ²⁸ Giovanni Smirich je spomenuo ploču s kompozicijom (GIOVANNI SMIRICH, La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di S. Donato in Zara, *Ephemeris Bihačensis, Jaderae*, MDCCCXCIV, 19, br. 4), a isto tako se navodi i u vodiču kroz Muzej Sv. Donata (*Guida del Museo di S. Donato in Zara*, Vienna, 1913., 55, 124).
  - ²⁹ Carlo Cecchelli spominje, osim kompozicije i vijenac i likove evanđelista pogrešno ih nazivajući sv. Petrom i Pavlom, te navodi da je spomenik pronađen na više raznih mjesta u gradu. CARLO CECHELLI, *Zara - Catalogo delle cose d'arte e di antichità*, Roma, 1932., 196. U inventaru Muzeja Sv. Donata „Evo Medio e Moderno“ navodi se pod br. 49 da je ploču s kompozicijom darovala muzeju uprava (*fabrigeria*) katedrale, da su likovi evanđelista bili uzidani u bočni zid nadbiskupske palače (prema zgradi sjemeništa Zmajević), a da je vijenac (br. 450) pronađen u baptisteriju 1923. godine.
  - ³⁰ CVITO FISKOVIĆ, Bilješke o paškim s pomenicima, *Ljetopis Jugoslavenske akademije*, knj. 57, 1953., 57.
  - ³¹ CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 27), 304.
  - ³² PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva Sv. Marije Velike, *Diadora*, 8 (1975.), 128.
  - ³³ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1985.), 83-85.
  - ³⁴ CARLO CECHELLI (bilj. 29), 98.
  - ³⁵ IVO PETRICIOLI, Srednjovjekovna kapela Sv. Šimuna u Zadru, *Zbornik za likovne umjetnosti*, 20, Novi Sad, 1984., 180.

Riassunto

Ancora su Paolo da Sulmona - il costruttore della facciata della chiesa a Pago antica

La facciata della chiesa di Terravecchia (luogo dove si trovava la città medioevale prima della costruzione della Pago odierna) fu costruita e ornata dal maestro Paolo da Sulmona nel 1392, come testimonia l'iscrizione. L'autore, che si è già precedentemente occupato di questo artista, presenta il compendio della sua attività secondo i dati dell'archivio notarile di Zara. Paolo eresse in Zara il monumento sepolcrale per Nicolò Matafarri nel 1386, costruì il sacrario della chiesa di San Michele e la sacrestia della chiesa di San Salvatore nel 1388, lavorava nel monastero di San Grisogono nel 1389 e si impegnò a costruire la sontuosa cappella di San Simeone accanto alla

chiesa di Santa Maria nel 1300. Dei lavori zaratini si sono conservate parti del monumento Matafarri e del sacrario di S. Michele. Comparando i rilievi di Pago e il monumento di Matafarri con diversi rilievi zaratini, l'autore li attribuisce proprio a Paolo. Inoltre, per la prima volta pubblica un contratto finora inedito tra Paolo e il suo assistente, un frammento di scultura rappresentante un volto umano che appartiene al monumento Matafarri e ritrovato recentemente, ma anche tre statue, precedentemente non accessibili, che si possono attribuire a Paolo.

Parole chiave: Paolo da Sulmona, Zara, Pago, scultura gotica